OSMANLI SALNAMELERİNDE

HARPUT

(1869 – 1908)

Süleyman YAPICI

ELAZIĞ - 2009

Elazığ Valiliği
ELESKAV Yayınları
No : 26

İSBN
978-605-89191-0-5

Kapak
Süleyman Yapıcı

Dizgi ve Mizampaj
Süleyman Yapıcı

Kapak Resmi
Gertrude Bell Arşivi

Baskı
Örnek Matbaası

Elazığ 2009

İÇİNDEKİLER

Sunuş 7
Önsöz 9

I. Bölüm
Harput Adı, Tarihi, Coğrafi Konumu, İdari Yapı ve Tarihi Eserleri

Harput İsminin Kaynağı 15
Harput Tarihi 19
Coğrafi Konumu 25
İdari Yapı 27
Vali ve Mutasarrıflar 29
Tarihi Eserleri (Asar-ı Atika) 33
1. Harput Kalesi 33
2. Buzluk 36

II. Bölüm
Nüfus Ve Yerleşim

Nüfus 41
1. Müslüman Nüfus 41
2. Gayrimüslim Nüfus 42
3. Harput'un Nüfusu 43
Mahalleler 49
1. Müslüman Mahalleleri 49
2. Gayrimüslim Mahalleleri 50
Hüseynik ve Saray 51
Harput'ta Bulunan Çeşitli Mülkler 53

III. Bölüm
Dini, Sosyal ve Eğitim Binaları

Cami ve Mescidler 59
Medreseler 61
Kütüphaneler 65
Tekke ve Zaviyeler 67
Evliya-i Kiram 69
Kiliseler 71
Han ve Hamamlar 73
Çeşme ve Pınarlar 75
Mektep ve Okullar 77

IV. Bölüm
Ziraat, Ticaret ve Üretim

Bahçeler ve Yetişen Meyveler 85
Harput Ovası ve Ürünleri 89
Ticaret ve Üretim 93

V. Bölüm
Resmi Daireler ve Memurlar,
Askeri ve Sivil Şahıslar

Resmi Daireler ve Memurlar 99
Dördüncü Ordu-yu Hümayun Subayları 107
İlmiye, Mülkiye ve Askeri Rütbelerde
Olan Harputlular 115
Son Söz 119
Kaynaklar 121
Salnameler 127

Sunuş

İnsanoğlunun yerleşik hayata geçmesinden sonra zaman içinde yapıp ettiklerini kayıt altına almaya başlaması, onun medeniyet tarihindeki en önemli sıçrama noktalarından biridir.

Şimdiye kadar kurulan büyük medeniyetlerin "*yazı*" ile irtibatlandırılması boşuna değildir. Bütün büyük medeniyetlerde ve imparatorluklarda devlet ve toplumla ilgili işler yazılı belgelerle kayıt altına alınmıştır.

Tarihin yazılı kaynaklarını oluşturan büyük ve uzun ömürlü imparatorluklardan biri de Osmanlı İmparatorluğudur. Üç kıta üzerinde; Kuzey Afrika'dan Balkanlar'a kadar hala bu geçmiş medeniyetimizin müşahhas izleri bulunmaktadır.

Osmanlı imparatorluğunu büyük bir imparatorluk ve medeniyet yapan özelliklerinden ilki; idari teşkilatının mükemmelliği, çağını aşan bir devlet anlayışına sahip olması, çok çeşitli kültürleri, ırkları, din ve mezhepleri bir çatı altında huzur ve sükûn içerisinde yaşatmasıdır.

İkinci önemli özelliği ise; siyasi idareden iktisada, sosyal hayattan hukuka, edebiyattan güzel sanatlara kadar her şeyin belli bir uyum içinde yürütülmesi ve kayıt altına alınarak arşivlenmesidir.

İşte bunlardan biri de salnamelerdir. Salnameler, bu bağlamda hazırlanmış önemli tarihi yazılı belgelerdir. Bir yıl içinde bir coğrafi veya idari bir bölgenin ya da bir şehrin

gelişmeleri, olayları ve genel dökümünü tespit etmek için hazırlanan eserlerdir.

Hazırlanan bu salnameler, yetkili organlar ve şahıslar tarafından tetkik edilir, eldeki maddi ve sosyal veriler ışığında bir sonraki sene için gerekli tedbirler alınırdı.

Bundan dolayı Osmanlı salnameleri kendi alanında son derece önemli, zengin ve açıklayıcı bilgilere sahip bir tarihi hazine hükmündedir.

Geçmişle ilgili sağlıklı bir bilgiye ve doğru bir fikre sahip olabilmek için bu kayıtların gün yüzüne çıkarılması, araştırmacıların ve bilim adamlarının istifadesine sunulması gerekir. Çünkü tarihte olduğu gibi devlet idaresinde de bir süreklilik vardır.

Geçmişte çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan, 1900'lü yıllara kadar tarih, kültür, sanat, edebiyat ve ticarette önemli bir merkez olan Harput'un son ihtişamlı günlerini bulacaksınız bu eserde.

Geçmişe sahip çıkarak bugüne ve geleceğe ışık tutmak amacıyla diğer kültürel faaliyetlerimiz ve yayınlarımız yanında "*Osmanlı Salnamelerinde Harput*" u yayınlamakla önemli ve faydalı bir hizmet yaptığımıza inanıyoruz.

Muammer EROL
Elazığ Valisi

Önsöz

Salname, bir sene zarfında meydana gelen olayları, gelişmeleri tespit etmek için hazırlanan eserlere verilen addır. Salname kelimesi, Farsça "*yıl*" anlamındaki "*sâl*" kelimesi ile "*mektup, kitap*" anlamına gelen "*name*" kelimelerinden terkip edilmiş olup, Türkçe karşılığı "*yıllık*" tır. Salnameler, devlet tarafından resmî olarak yayınlandığı gibi, özel kuruluşlarca da neşredilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ilk resmî salname, 1847 yılında Sadrazam Reşid Paşa tarafından hazırlattırıldı. Söz konusu salname, Hayrullah Efendi, Ahmet Vefik Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa'nın müşterek çalışmaları ile neşredildi. Birkaç yıl sonra bu iş için Meclis-i Maarif Başkâtibi Behçet Efendi ile Meclis azalarından Rüştü Bey görevlendirildi. Daha sonra bu görev bir irade-i seniyye ile Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi Heyeti'ne, 1888 yılından itibaren de Memurîn-i Mülkiye Komisyonu'na bağlı Sicill-i Ahvâl İdaresi'ne havale edildi ve resmî salnameler, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar bu idare tarafından hazırlandı. Vilayetler için hazırlanan salnamelerin ilki, 1283 (1866/1867) tarihinde Trabzon'da neşredildi. Ancak Şemseddin Sami'nin Kamusu'l-A'lâm 'da verdiği bilgiye göre, daha önce Halep Vilayeti Mektupçusu İbrahim Halet Bey, Fihrist-i Vilayeti-i Haleb adı ile ilk salnameyi tertip etmiş ve içindeki istatistikî ve iktisadî bilgilerden dolayı Babıâli'nin dikkatini çekmesi üzerine bütün vilayetlere bu salnameden

birer nüsha gönderilerek, aynı tarzda salnameler tertip edilmesi emredilmiştir.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda idarî, askerî ve iktisadî açıdan büyük bir çöküntünün içerisinde bulunmaktaydı. Çöküşün önüne geçmenin yollarını arayan devlet ricali, devleti dış tehditlere karşı savunmak için yoğun önlemler alırken, ülkeyi imar etmek ve sefalet içerisinde bulunan halkın ekonomik refah seviyesini yükseltmek için projeler hazırlayarak, bunları gerçekleştirmek konusunda da yoğun çalışmalar başlattılar.

Bu çerçevede, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklarda bulunan zenginlik ve imkânları tespit etmek için bütün vilayetlerde çalışmalar başlatıldı. Vilayet dâhilinde bulunan tabiî kaynaklar, ziraat, hayvancılık, üretim, nüfus, hizmet birimlerinin durumu, okullar, hastaneler, yollar, ormanlar vb. hiçbir konu ihmal edilmeden tespit edilen bilgiler yayınlanan vilayet salnamelerinde bir araya getirildi.

Vilayet salnameleri her yıl yeniden yayınlanarak, ait olduğu vilayette bir sene zarfında meydana gelen gelişme ve değişikliklerin izlenmesi mümkün hale geldi. Bu şekilde Yemen'den Kafkas'lara, Kafkas'lardan Balkanlar'a kadar ülkenin içinde bulunduğu durum bütün ayrıntılarıyla tespit edildi.

Hazırlanan bu salnamelerde;

Takvim, kronoloji (Hz. Âdem'den yayınlandığı tarihe kadar); Osmanlı padişahlarının kısa biyografileri; devlet görevlilerinin lakapları; valiler, il meclisi üyeleri, devlet daireleri ve bu dairelerin yöneticileri, belediye başkanları ve belediye meclisi üyeleri; vilayete bağlı kaza ve nahiyeler ile bu kaza ve nahiyelerde bulunan askerî ve mülkî erkân; vilayette bulunan ordu birliklerinin durumu; arkeolojik kalıntılar ve tarihî eserler, türbeler ve bunların durumları hakkında genel bilgiler; resmî daire, okul, mescid, evliya kabirleri, tekke, kilise,

köprü, kahve vb. yerlerin sayıları (çizelgeler halinde); vilayetin tarihî ve coğrafî konumu; akarsular, göller, madenler, maden suları, ormanlar, genel gelirler ve giderler, ticaret, dokumacılık, hayvancılık, ziraî durum bağ ve bahçeler; devlet dairelerinin bütçeleri, gelir ve giderleri, genel nüfus: Müslüman, gayri müslim (vilayet merkezi, bütün kazalar ve köyler) gibi çok teferruatlı bilgiler aktarılmıştır.[1]

Ma'muratü'l-Aziz vilayeti, sancak olarak Diyarbekir vilayetine bağlı olduğu dönemlerde Harput ve Ma'muratü'l-Aziz ile ilgili bilgiler Diyarbekir Salnameleri içinde gösterilmiştir.

Daha sonraları müstakil vilayet olan Ma'muratü'l-Aziz, kendisine bağlı bulunan Malatya ve Dersim sancaklarını da içine alan bilgilerle Ma'muratü'l-Aziz salnameleri yayınlanmıştır.

1268–1325 (1869–1908) tarihleri arasında yayınlanan bu salnamelerin aslına sadık kalarak, Harput ile ilgili tüm bilgiler sadeleştirilip bir araya getirildi.

Harput'la ilgili yapılan çalışmalar arasında müstakil olarak şu ana kadar Osmanlı Salnameleri ele alınıp incelenmemiştir.

İshak Sunguroğlu'nun "*Harput Yolları*" ile Nurettin Ardıçoğlu'nun "*Harput Tarihi*" eserlerinin dışında son dönemlerde Harput ile ilgili çalışmaları arasında;

Özellikle Mehmet Ali Ünal tarafından yazılan "*16. Yüzyılda Harput Sancağı (1518–1566)*" adlı eserinde Harput, 1518–1566 yılları arasındaki dönem ele alınarak incelenmiştir.

Yine Ahmet Aksın tarafından yazılan "*19. Yüzyılda Harput*" adlı eserinde ise Harput, Başbakanlık Arşivindeki Belge ve defterlerle birlikte Şer'iyye Sicilleri esas alınarak in-

1. Diyarbakır Salnameleri, 1268–1323 (1869–1905), Prof. Dr. Ömer Tellioğlu, c.1, s. 8–9.

celenmiştir.

Harput'la ilgili yapılan tüm çalışmaları şükran ve minnetle anarken, "*Osmanlı Salnamelerinde Harput (1869 – 1908)*" adıyla bu eser, Harput ile ilgili yapılan çalışmalara yeni bir halka olarak eklenecektir.

Salnamelerde verilen bilgilerin ışığında bu kitap, beş bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde; Harput Adının Kaynağı, Tarihi, Coğrafi Konumu, İdari Yapı, Valiler ve Tarihi Eserleri,

İkinci bölümde; Nüfus, Mahalleler, Hüseynik ve Saray, Harput'ta Bulunan Çeşitli Mülkler,

Üçüncü bölümde; Cami ve Mescidler, Medreseler, Kütüphaneler, Tekke ve Zaviyeler, Evliya-i Kiram, Kiliseler, Han ve Hamamlar, Çeşme ve Pınarlar, Mektep ve Okullar,

Dördüncü bölümde; Bahçeler ve Yetişen Meyveler, Harput Ovası ve Ürünleri, Ticaret ve Üretim,

Beşinci bölümde; Resmi Daireler ve Memurlar, Dördüncü Ordu-yu Hümayun Subayları, İlmiye, Mülkiye ve Askeri Rütbelerde Olan Harputlular gibi bilgiler bir araya getirildi.

Kitabın son kısmında ise faydalanılan salnamelerin kapaklarının orjinallerine yer verildi.

Bu eserin yayın hayatına kavuşması noktasında yakın ilgilerinden dolayı Elazığ Valisi Sayın Muammer Erol'a teşekkür ederim.

Bu çalışma ile Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Harput ile ilgili bilgileri gün yüzüne çıkararak geçmişe bir nebze ışık tutabildiysek ne mutlu bize…

Süleyman YAPICI